

ARŞİ DİVANI'NDA BEKTAŞİLİK VE HACI BEKTAŞ VELİ İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER SOME FINDINGS REGARDING BEKTASHISM AND HACI BEKTAŞ VELİ IN DIVAN OF ARSI

Öğr. Gör. Dr. Mutlu Melis ÖZGERİŞ

Atatürk Üniversitesi, ATATÖMER
mmelis.yardimci@atauni.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-1393-8669

ÖZET

Arşî; 16. yüzyılın sonu, 17. yüzyılın başında yaşamış bir şairdir. Bilinen tek eseri olan divanını Hurûfilik düşüncesini yansıtabilecek şekilde kaleme almış, Hurûfilik inancına mensubiyetini birçok beyitte dile getirmiştir. Ama onun şiirleri incelendiğinde sadece bu inancın izleri görülmez. Şiirlerinde özellikle Bektaşî düşünceye dair unsurların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum ise, şairin Bektaşîlerin bulunduğu bir çevrede yaşadığını, onlarla etkileşimde bulunduğunu düşündürmektedir.

Arşî; mesnevi, kaside, gazel, tuyuğ nazım şekillerini kullanarak, Bektaşî şiirinde de rastlanılan, *na't*, *medet-nâme*, *düvâz-deh* türlerinde Hz. Muhammet, Hz. Ali, on iki imam ve Hacı Bektaş Veli sevgisini dile getiren şiirler kaleme almıştır. Ayrıca dört halife için yazdığı *çehâr-yâr* türünde şiiri de bulunmaktadır. Şairde bütünleştirici bir muhabbet görülmekte, bununla birlikte bu muhabbeti yaşamayanlar, Hz. Muhammet ve ashabına kötü davranıp onlara sevgi beslemeyenler eleştirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Arşî Divanı'nda Bektaşîliğin yansımalarını ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında, Arşî Divanı'nda kavram taraması yapılarak Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Veli'ye dair beyitler seçilmiş ve bazı tespitlerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

Arsi; He is a poet who lived at the end of the 16th century and the beginning of the 17th century. He wrote his only known work, divan, in a way that reflects the thought of Hurufism, and expressed his belonging to the Hurufism belief in many couplets. But when his poems are examined, only traces of this belief are not seen. In his poems, especially the excess of elements related to Bektashi thought draws attention. If this is the case; suggests that the poet lived in an environment where Bektashis lived and interacted with them.

Arsi; by using mesnevi, kaside, gazel, tuyug verse forms, Hz. Muhammet, Hz. Ali wrote poems expressing his love for twelve imams and Hacı Bektaş Veli. He also has a poem in the type of *cehar-yar* written for four caliphs. An integrative love is seen in the poet; However, those who do not experience this love, those who mistreat Hz. Muhammad and his companions and do not love them are criticized. The aim of this study is to reveal the reflections of Bektashism in the Arsi Divan. Within the scope of the study, the concept of the Arsi divan was searched and the couplets about Bektashism and Hacı Bektaş Veli were selected and some determinations were made.

Geliş Tarihi:

24.08.2021

Kabul Tarihi:

18.10.2021

Yayın Tarihi:

22.12.2021

Anahtar Kelimeler

Arşî

Bektaşîlik

Hacı Bektaş Veli

Keywords

Arsi

Bektashism

Hacı Bektaş Veli

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.986729>

Özgeriş, M. M. (2021). Arşî Divanı'nda Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Veli ile İlgili Bazı Tespitler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:11 Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı, 75-90.

GİRİŞ

Bektaşîlik, 13. yüzyılda Kalenderîlik içinde oluşmaya başlayan, 15. yüzyılda Hacı Bektaş Velî ananeleriyle Anadolu’da ortaya çıkan bir tarikattır. Bektaşîliğin, Horasan’dan Anadolu’ya gelen Hacı Bektaş Velî tarafından kurulduğu kabul edilmiştir. *Tarîk-i nâzenîn* de denilen bu tarikata mensup olanlar *Bektaşî* şeklinde adlandırılmıştır (Kartal, 2001: 393).

Bugünkü hâliyle Bektaşîlik, Balım Sultan’ın tarikatın başına geçmesiyle şekillenmiş; Balım Sultan, Bektaşî geleneğinde ikinci pîr kabul edilmiştir. Onun zamanında Bektaşîlik Kalenderîlik’ten tam anlamıyla ayrılmış, tarikatın merkezi olan Hacı Bektaş Zâviyesi’ne bağlı bir taşra teşkilâtı kurulmuştur. O, dergâhın başına geçtiğinde Hak-Muhammet-Ali mefhumunu ve 12 imam kültürünü Bektaşîliğin esaslarına dâhil etmiştir. Ayrıca bu dönem Bektaşîliğinde Hurûfî-Şii tesirlerin etkisi de belirgin bir hâl almıştır (Ocak, 1992: 375).

Osmanlı Devleti zamanında, yeniçerilerin Hacı Bektaş Velî’yi pîr saymaları ve Bektaşîliğin halka hitap etmesi gibi nedenlerle geniş bir yayılım gösteren Bektaşîlik, II. Mahmud tarafından 1826’da Yeniçeri Ocağı’yla birlikte ilga edilinceye kadar varlığını kesintisiz sürdürmüştür; 1925’te bütün tarikat, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Türkiye’de resmen ortadan kalkmış ise de gerçekte diğer tarikatlar gibi günümüze kadar varlığını korumuştur (Ocak, 1992: 373-379). Tarikat, ortaya çıktığı zamandan bu yana Anadolu, Rumeli, Irak, Mısır, Bulgaristan, Romanya, Avusturya gibi pek çok yerde yayılmıştır. Yüzyıllarca yaşamasını ise edebiyat ve musiki sayesinde başarmıştır. Sade Türkçenin, halk şiirleri formlarının kullanılması, besteyle söylenen nefesler, ilahiler ve semailer anlaşılma ve yayılma noktasında Bektaşîliğe çok büyük katkı sağlamıştır (Kartal, 2001: 393-395).

Bektaşîliğe dair hususların yansıma bulduğu en önemli alan edebiyat olmuştur. Hem Bektaşîlik terimleri hem ritüeller hem de tarihsel etkilenmelerin izleri bir şekilde şiirde kendini göstermiştir. Köprülü’ye (2011) göre Bektaşî şiirlerinde; Babaîlik, Ahîlik, Hurûfîlik, Kalenderîlik, Haydarîlik gibi akidelerin izleri, Allah-Muhammet-Ali teslisi, âl-i abâ, harflerin gizli manaları, Bektaşî büyükleri ve menkabeleri, Yezid melaneti gibi unsurlar yer almıştır:

“Bektaşî şiiri dediğimiz ve hakikatte Babaîlik, Ahîlik, Abdallık, Hurûfîlik, Kızılbaşlık, Kalenderîlik, Haydarîlik akidelerinden mürekkep anlaşılması güç bir itikad halitasını şerh ve terennüm eden bu manzumelerde aşk ve muhabbete, Allah-Muhammed-Ali teslisine, sonra Âl-i abâya, Fazl’ın uluhiyyetine, harflerin gizli manalarına, Hacı Bektaş-ı Velî’nin Muhammed ve Ali’den ayrı olmadığına, tarîkin müşkillerine, ayin usullerine, Pîr-i Abdalân, Seyyid Gâzî’nin, sonra Kızıl Deli Sultan, Balım Sultan gibi Bektaşî büyüklerinin menkabelerine, Yezîd’in melanetine ait birçok şeylere tesadüf olunur (Köprülü, 2011: 324).”

Bektaşî şiirinde zaman içerisinde yaşanan etkileşimin bir neticesi olarak yukarıda da belirtilen etkilerin izleri bu çalışmanın konusu olan Arşî’de de görülür. Onun şiirinde Hurûfî inancı baskın bir konumdadır; ama Bektaşî düşüncesine dair pek çok hususa da rastlanır. Bu durum şairin, Bektaşîlerin olduğu bir çevrede yaşadığını, onlarla etkileşimde bulunduğunu düşündürür. Kısacası şairin Bektaşîliğe dair bilgisi vardır ve bunu şiirine de yansıtmıştır. Bu çalışmada, Arşî Divanı’nda Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Velî ile ilgili yapılan bazı tespitlere yer verilerek şairin ve şiirinin anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1. Arşî Divanı’nda Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Velî

Arşî’yle ilgili; asıl ismi, ailesi, yaşadığı yer gibi bilgiler net değildir ve bilinen tek eseri olan divanından hareketle bazı tespitler yapılmaktadır. Divan ile ilgili Kahraman’ın (1989) hazırladığı çalışmada 51. sırada yer alan gazelin öncesinde yer alan mensur kayıta şair, 970/1562 yılında doğduğunu Hurûfîliğin kurucusu Fazlullah ile bağlantı kurarak söylemiştir. İlgili bölüm ise şöyledir:

“Hâzâ Dibâce-i Velâdet-i ‘Arşî

1. Hazret-i sâhib-beyân Fazl-ı Kadîm-i Müte’âl
2. (ج) Hazret-i Resûlullâh Aleyhisselâm’dan yedi
3. yüz kırk yıldan sonra âlem-i zâttan âlem-i sıfâta
4. geldiler ve ben de, ki Arşî Dede’yüm, hicretün tokuz
5. yüz yetmiş yılından sonra âlem-i terkîbe geldüm. Hazret-i
6. sâhibü’l-beyân ile bu bendenin mâ-beyninde fâsıla iki
7. yüz otuz yıl vardır ve bu iki yüz otuz yıl terkîb olmak
8. lâzım gelürse lafz-ı ‘yârî dâd (yardım etti)’ zâhir olur. Türkî
9. dilince demek olur ki ‘yarlık virdi’ ve bu gazel târîhe
10. münâsib düşmekle kayd-ı kitâbete geldi (Kahraman, 1989: 125).”¹

Buradaki “yârî dâd” ifadesi ebced hesabında 230 rakamını vermekte; Arşî’nin Fazlullah Hurûfî’den (740/1339) 230 sene sonra, yani 970/1562 yılında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır (Kufacı, 2019: 1480). Şairin 1030/1620 tarihinde vefat ettiği bilgisi de Millet Kütüphanesi’ndeki bir mecmuada bulunan tarih kaydında görülmektedir (Millet Kütüphanesi, Farsça Eserler, Mecmûa No:1034, yk. 2a). Kısacası Arşî, 16. yüzyılın sonu, 17. yüzyılın başında yaşamıştır.

Arşî’nin bilinen tek eseri divanıdır. Divanı, 419 şiirden oluşur. Bunlar; 3 mesnevi, 10 kaside, 308 gazel, 3 müstezad, 3 terciibent, 2 terkibibent, 3 muhammes, 3 tahmis, 3 müseddes, 1 müsemmen, 25 kıta, 28 tuyuğ, 26 rubai ve Farsça yazdığı 23 şiir (15 gazel, 5 rubai, 1 kıta, 1 münacat, 1 medhiye) şeklindedir (Kahraman 1989: 26).

Arşî, Hurûfî bir şairdir. Hurûflik inancına mensubiyetini birçok beyitte dile getirir. Hurûflik; varlığın temel sırrını Arap alfabesinin 28, Fars alfabesinin 32 harfine dayandıran felsefi, mistik bir akımdır. Harfler, tüm varlığın mayasındadır ve bu yüzden açık seçik görülebilmelidir. Aynı zamanda harflere bakarak da tüm mevcudat görülür. Kısacası vahdet düşüncesine dayanmakla birlikte Hurûfliğin amacı, her varlıkta ve İslam’ın sınırına giren her şeyde 28 ve 32 harfin alametlerini ortaya çıkarmak, tüm mevcudatta bu harfleri müşahede etmektir (Usluer, 2009: 126; Aslan, 2019: 7). Hurûfî inancına göre Allah, Fazlullah’ın bedeninde tecelli etmiş, Fazlullah’ın yüzü üzerinden kendini göstermiştir (Aslan, 2019: 28). Divanında devamlı bu rakamların sırrını aktarmaya çalışan şairin *otuz ikidür* redifli gazelinde de belirttiği üzere, vahdet sırrını bulmaya bu sayı yardımcı olacaktır:

Bulmaga sırr-ı vahdet-i zâtı

Tâlîbe tercemân otuz ikidür (G58-2) (Kahraman, 1989: 133)

Hurûfilere göre her şeyin hakikati “bir”dir ve bu “bir”lerin mazharları çoktur. İnsan kendinde ve mevcudatta kelimeleri müşahede ettiğinde Allah’ı müşahede etmiş olacak ve nihayetinde bütün varlıkta Allah’tan başka bir şey görmeyecektir. Bu mertebeye gelen kâmil insan da vahdete ulaşmış olacaktır (Usluer, 2009: 239). Yaratılan her şeyde Allah’ı görme düşüncesindeki şair, Allah’a “bir” deyip vahdet düşüncesinde kalarak ebediyete kadar dirlik içerisinde olacağını belirtir:

Haka birdür didüm birlükte kaldum

Anuñ çün tâ ebed dirlükte kaldum (M2-18)

Şair, kendini Hurûflik’in kurucusu Fazlullah’ın ehli, onun dininin kulu şeklinde tanımlamaktadır:

Sûfi sanma ki sûfa mensûbuz

Ehl-i Fazl’uz Hurûfa mensûbuz (G117-1)

Çünkü alduk ‘ilm-i esmâ vü müsemâdan haber

¹ Beyit örnekleri Kahraman’ın (1989) çalışmasından alınmıştır. Nazım şekilleri belirtilirken gazel için “G”, kaside için “K” ve mesnevi için “M” kısaltmaları kullanılmıştır.

Ehl-i Fazl'uz kalmadı gayr 'ulûma ihtiyâc (G35-6)
Ezelden 'Arşiyâ Fazl-ı Hudâ'nuñ
Yolında bende-i ednâsiyam ben (G225-7)

Hurûfliğin esasını kuran ve kendisinden 230 yıl önce yaşamış Fazlullah Esterâbâdî'nin (d. 1340/ ö. 1394) en gayretli ve en sadık müridi olan Arşî, kendisinin tesadüfen doğmayıp Fazlullah'ın peygamberi olarak Hurûfliği neşretmek için tam zamanında gönderildiğini yine şiirlerinde ifade etmektedir (Bölükbaşı, 2015: 399). Aşağıdaki beyitte de kendini onun varisi şeklinde nitelendirir:

Vücûdum oldu mevcûdata bâ'is
Benem Fazl-ı Hudâ'dan 'arza vâris (M2-17)

Arşî, Hurûflikle ilgili hususları şiirinde kullanmakla birlikte, bunların çok farklı anlamlar içerebileceğinin farkındadır. O yüzden de kimde izan varsa onun sözün aslından anlayacağını belirtir:

Her bir sözümüñ yüz biñ zımnında me'âli var
Añlar sözi aslından her kimde ki var iz'ân (G231-15)

Arapça ve Farsça bilen, İslamî ilimlere vakıf olan şair, Hurûfî şeyhlerinden Muhîti'ye (d. 1553/ ö. ?) intisap etmiş ve ondan feyz almıştır. Şiirlerinde ondan bahsetmektedir. Onun vefatı için de terkihibent şeklinde bir mersiye kaleme almıştır. Şaire göre gönlündeki vahdet anlayışı Muhîti'den ona geçmiştir. Bunu aşağıdaki beyitte sedef-inci ilişkisiyle anlatır. Muhîti'nin gönlündeki vahdet incisi, Arşî'nin sedef gibi olan gönlünü mesken kılmıştır:

Muhîti'nün derûnında olan dür-dâne-i vahdet
Sade-fâsâ dil-i 'Arşî'de kıldı 'âkıbet mesken (G243-5)

Ayrıca Fazlullah'ın halifeleri Aliyyü'l-alâ (d. 1353/ ö. 1419) ve Nesîmî (d. 1347/ ö. 1418), şairin divanında Hurûflik inancını yaymada ve temsil etmede önemli isimler olarak karşımıza çıkmaktadır:

Vasıyy-i mutlak-ı Fazl-ı Hudâ'nuñ
'Aliyy-i 'Âli-i a'lâ degül mi (G281-6)
Ma'ânî postın ayırmaga lebinden Nesîmî teg
Şehîd-i râh-ı 'aşk-ı Fazl-ı zü'l-ihsân gerek 'âşık (G154-4)

Sûfî olmadığını da söyleyen şair başka bir beyitte Hz. Muhammet'in ümmetinden olduğunu, Sünnî ya da Şîî olmadığını vurgular:

Ben ne seg Sünniyem ne Şî'a-i har
Benem etbâ'-ı âl-i peygamber (G63-1)

Hurûfliğini şiirlerinde belirten Arşî'nin divanına bakıldığında Hurûflik dışında Bektaşîliğe dair hususlar da göze çarpmaktadır. Hurûfliğin en fazla tesir ettiği tarikat, Bektaşîliktir (Melikoff, 2005: 90). Arşî'nin şiirlerinde Hurûflik ve kurucusu Fazlullah başroldedir. Bununla birlikte Bektaşîlik, Kalenderîlik gibi farklı dinî yorumların etkileri de şiirlerinde kendini hissettirir. Şair bütün bu anlayışları adeta harmanlayıp şiirine aksettirmiştir. Özellikle Bektaşîlikle ilgili hususların fazlalığı, onun Bektaşî bir çevrede yaşayıp onlarla yakın etkileşimde olduğunu düşündürmekte, Bektaşîliğe dair bilgisinin bulunduğunu göstermektedir.

Öncelikli olarak şairin şiirlerine bakıldığında *na't* türündeki, Hz. Muhammet ve Hz. Ali'yi, 12 imam ve Hacı Bektaş Velî'yi öven şiirler göze çarpmaktadır. Bektaşî kültüründe bu türde şiirlere sıkça rastlanmakta, hatta Hz. Ali için yazılan şiirler *Ali-nâme* adını taşımaktadır (Gökbel, 2019: 62). Arşî

de divanında; mesnevi, kaside, gazel, tuyuğ nazım şekillerini kullanarak *na‘t*, *medet-nâme*, *düvâz-deh* türlerinde Hz. Muhammet, Hz. Ali, on iki imam ve Hacı Bektaş Velî sevgisini dile getiren şiirler kaleme almıştır. Ayrıca dört halife için *çehâr-yâr* türündeki şiiri de dikkat çekicidir. Şairde bütünleştirici bir muhabbet görülmekte; bu muhabbeti yaşamayanlar, Hz. Muhammet ve ashabına kötü davranıp sevgi beslemeyenler eleştirilmektedir. Şairin *yuf* redifli gazeli ise, Hz. Muhammet ve ashabına kötü davranıp sevgi beslemeyenleri eleştirmesi bağlamında örnek olarak gösterilebilir (Kahraman, 1989: 229).

Şairin divanında, Hz. Ali için yazdığı ve onun adını redif şeklinde kullandığı şiirler dikkat çekmektedir. Şair; *Murtazâ*, *şâh-ı velâyet*, *şâh-ı Necef*, *şâh-ı Merdân*, *Haydar* gibi ad ve sıfatlarıyla Hz. Ali’den bahsetmekte, onun düldül, Zülfikar gibi kavramlarla ilgisine değinmektedir. Aşağıdaki beyitte şairin, Hz. Ali ile ilişkili olan *şâh-ı Merdân*, *düldül-süvâr*, *Zü’l-fekâr* kavramlarına yer verdiği görülür:

Yâ şâh-ı Merdân düldül-süvâr ol göster cemâlin aç râh-ı dîni
Çek Zü’l-fekârûn çal ortasından a‘dâ-yı dîni eyle dü-nîme (G279-5)

Bektaşilikte, Allah-Muhammed-Ali üçlemesinin yer aldığı anlayış hâkimdir. Bu kavram; Allah’ı (zat), Hz. Muhammet’in peygamberliğini/nübüvvetini (emir) ve Hz. Ali’nin velayetini (uygulama) dile getirmektedir. Kurtuluş, bu üç isme bağlanıp onların emrine uymakla mümkündür (Gökbel, 2019: 351-352). Hz. Muhammet ve Hz. Ali, aynı ilâhî gerçeğin tezahürleridir. O yüzden tek bir isim gibi kullanılır (Muhammedali). Aynı şekilde Bektaşîlerin bazı duaların sonunda söyledikleri salavatlarda “ve ‘alâ âl-i Muhammed (ve Muhammet’in soyu hakkında)” bölümü “ve ‘alâ Ali-Muhammed (ve Ali Muhammet hakkında)” şeklinde anlaşılır. Hz. Muhammet ve Hz. Ali, Tanrıyla, ilâhî gerçekle, hakikatle birmiş gibi görülür (Jong, 2005: 272). Arşî’nin şiirlerinde sevgi ve inanç üzerine temellenen bu düşünceye benzeyen yorumlar kendini göstermektedir. Örneğin 61. gazelinde şair, Allah’ın hak yolu göstermesi için Hz. Muhammet ve Hz. Ali’yi gönderdiğini, onlarla cihanın nizam bulduğunu söyler:

Olar kim hâdî-i râh-ı bekâdur
Biri Ahmed birisi Murtazâ’dur
İkisiyle cihân buldı nizâmı
Biri ‘ilm ü biri seyf-i Hudâ’dur (G61-1/2)

Arşî için hak peygamber Hz. Muhammet’tir. Hz. Muhammet için yazdığı bir gazelinde onun mucizelerinden, üstün vasıflarından bahsetmekte, *âl-i Muhammed* kavramına değinerek Hz. Muhammet’in onları yüce kıldığını ve kıyamet günü şefaati olacağını söylemektedir:

Rûz-ı cezâda şâfi‘ ola seyyidü’l-ümem
‘Arşî mu‘azzez eyleyen âl-i Muhammedi (G286-5)

Şair, *Habîb* redifli gazelinde ise *seyyid* kavramına yer vererek Hz. Muhammet ve soyu aşkına Allah’tan niyazda bulunur:

İlâhî ‘Arşî kapuñdan eyleme nevmîd
Be-‘aşk-ı seyyid-i kevkeyn be-‘aşk-ı âl-i Habîb (G21-5)

İmamcı gelenek, Hz. Ali’ye ve onun soyundan gelen bazı kişilere verilen özel din yetkisini benimsemiştir. Hz. Muhammet’in hakikatlere dair gizli bilgisi Hz. Ali’ye miras kalmış ve İslam’ın gerçek mesajını aktaracak tek kişi Hz. Ali olmuştur. Bu göreve Allah onu seçmiştir. Onlara göre; nas yoluyla imamlık kurumu sonsuza kadar sürecek, Hz. Ali ve İsmailî imamları, kıyamet günü gelince Allah’tan şefaati dileyenler, kurtuluş sadece onlara inanan ve bağlı kalanlara hasredilecektir (Daftary, 2005: 57-58). Bektaşî görüşle benzerlik gösteren bu düşünce, Arşî’de de yer alır. Şair, Hz.

Muhammet ve Hz. Ali'nin yanı sıra on iki imam için şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinde de bu isimlerin sıralamasına riayet etmiştir. Aşağıdaki mesnevisinde şair, Hz. Muhammet ile başlayıp sırasıyla on iki imam anlayışında adları geçen Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammet Bakır, Cafer-i Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammet Taki, Ali Naki, Hasan Askeri ve Mehdi'nin ismini verip Allah'tan niyazda bulunur:

Hem be-hakk-ı bâb-ı 'ilm-i Mustafâ
Şâh-ı Merdân-ı 'Aliyyü'l-Murtazâ
Şâh Hasan hulk-ı rızânuñ hakkı çün
Hem Hüseyin-i Kerbelâ'nuñ hakkı çün
Hem be-hakk-ı şâh Zeyne'l-Âbidîn
Hem Muhammed Bâkır ol sâlâr-ı dîn
Hem imâm-ı Ca'fer-i Sâdık hakı
Mûsî-i Kâzım şeh-i fâ'ik hakı
Hem 'Alî Mûsâ Rızâ'nuñ hakkı çün
Sâbir-i zehr ü belânuñ hakkı çün
Hem Tâkî hakkı ki oldur pîşvâ
Hem Nâkî âl-i Resûl-i Kibriyâ
Hem İmâm-ı 'Askerî'nüñ hakkı çün
Ol hüsn-sîret emîrûñ hakkı çün
Hem İmâm-ı Mehdi-i sâhib-zamân
Hakkı içün yâ İlâhî müste'ân (M1-30/37)
Aşağıdaki beyitte ise şair, Fazlullah'ı zamanın mehdisi şeklinde tanımlar:
Fazl-ı Hak'a ol sâcid Mehdi-i zamân oldur
Her nükte ki feth itdi te'vîl-i beyân oldur (G56-1)

Bektaşilikte Kur'an'ın batın yorumunu ancak bir rehber yapabilir ve bu rehber, imamdır. İmamlar, konuşan Kur'an şeklinde tanımlanır (Gökbel, 2019: 878). Hz. Muhammet tenzilden, yani vahiyleri bildirmekten; Hz. Ali ise bunların tevîlinden sorumludur. O, Hz. Muhammet'in vasisi ve ondan sonra İslam'ı doğru yorumlayacak tek kişidir. Dinin ezeli ve ebedi hakikatlerini açıklama, *ehl-i tevîl* denilen ve bilgi kaynağı, kılavuz kabul edilen Hz. Ali ve sonraki imamlarla devam ettirilmiştir (Daftary, 2005: 66). Arşî'ye göre de Hz. Muhammet ile Kur'an'ın sırrı görünmüş; Hz. Ali, onu tevîl etmiştir:

Muhammed'den görindi sırr-ı Kur'ân
'Alî tev'îl-i Kur'âna hüdâdur (G61-4)

Aşağıdaki beyitte de şair, bu görüş doğrultusunda Hz. Ali'nin Hz. Muhammet'in vasisi olduğunu söylemektedir:

Yâ 'Alî sensin vasiyy-i Ahmed-i hatm-i rüsûl
Hem veliyy-i vâlî-i zât-ı Hudâ'sın yâ 'Alî (K4-5)

Diğer bir beyit ise Hz. Muhammet'in "Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır (Ene medfnetü'l-ilmi ve aliyyün bâbuhâ)" hadisi uyarınca kaleme almıştır:

Yâ 'Alî esrâr-ı fazl-ı kibriyâsın yâ 'Alî
Yâ 'Alî bâb-ı 'ulûm-ı Mustafâ'sın yâ 'Alî (K4-1)

“Bâ” harfi bismelenin simgesi kabul edilir. Hz. Ali’nin “Besmeledeki ba’nın altında bulunan nokta benim.” sözünden hareketle Bektaşîler “ba” noktasına “Ali noktası” demişlerdir (Gökbel, 2019: 101). Aşağıdaki beyitte de buna gönderme yapılmakta, Hz. Ali’nin ba harfinin beyan edeni olduğu belirtilmektedir:

Muhammed’dür ki بیس oldı Hak’dan
‘Alî’dür kim beyân-ı harf-i بـ dur (G61-3)

2. kasidesinde her beyitte “Yâ Rab” seslenişiyle duada bulunan şair, yine Hz. Muhammet ve 12 imamın adlarını zikreder. Burada Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in adlarını ise “Şeppîr ve Şepper” şeklinde verir:

Yâ Rab be-hakk-ı nûr-ı Şeppîr ü nûr-ı Şepper
Derd ü belâya sâbir ol iki lü’lü’-i nâb (K2-2)

Hz. Ali’nin medhi için kaleme aldığı 4. kasidesinde Arşî, beyitlere “Yâ ‘Alî” hitabıyla başladığı gibi, redif olarak da *-sın yâ ‘Alî* kelime gurubunu seçer. Burada Hz. Ali’nin özelliklerini sayarak onu övmekte, 11 imamın hürmeti için ondan meded istemektedir:

Yâ ‘Alî on bir imâmuñ hürmeti çün kıl meded
Her garîb ü bî-kese bâb-ı recâsın yâ ‘Alî (K4-20)

Arşî’nin 45. gazeli ise *medet-nâme* türündedir. Medet-nâme; Hz. Muhammet, Hz. Ali ve dinî önderlerden yardım istenen şiirlerdir. *İstimdat-nâme* de denilen bu şiirlerde ağırlıklı olarak Bektaşî şairlerin ehl-i beytten, 12 imamdan yardım talebinde bulunduğu görülür (Gökbel, 2019: 570). Şair çaresiz kalmış perişan gönlü için Hz. Ali’den meded ister. Ona merhamet kılmasını söylerken *yâ ‘Alî meded* ifadesini redif olarak kullanıp samimi duygularını etkili hâle getirir:

Bî-çâre kaldı derd-i dil-i âh u zâr ile
Kıl merhamet bu ‘Arşî’ye sen yâ ‘Alî meded (G45-5)

Düvâz-deh ise Bektaşî şairlerin 12 imam için söyledikleri övgü dolu şiirlere verilen isimdir. Bu şiirlerde Hz. Muhammet’i izleyen ve onun soyundan gelen 11 torununun adları ile Hz. Ali’nin adı anılır. Bunlar, cemlerde dua yerine geçer ve mistik karakterli bir ezgiye sahiptir (Gökbel, 2019: 249). Arşî’nin 5. kasidesi ise bir *düvâz-dehtir*. Sırasıyla 12 imamın adını veren şair, Fazlullah’tan muratta bulunduğu, Hz. Muhammet’ten kıyamet günü şefaata umduğu bir beyitle şiirine başlar:

Murâdum kimseden yok tâ ebed Fazl-ı Hudâ’dandur
Şefâ’at umduğum rûz-ı cezâda Mustafâ’dandur (K5-1)

Masum kelimesi, suçsuz, günahsız anlamlarında imamlar için kullanılan bir kelimedir. İmamların peygamberler gibi günahsız olduğuna inanılır. 6. kasidesinde yine 12 imamın adlarını zikreden şair de imam kelimesi yerine masum kelimesini tercih ederek, bu 12 masuma sığınanların şüpheden uzaklaşacağını söyler:

İrür makâm-ı emne olur şüpheden halâs
Her kim getürse on iki ma’sûma ilticâ (K6-22)

Şair, kasidesini, Allah’tan temiz zatlı imamların yüzü suyu hürmetine duada bulunarak sonlandırır:

Yâ Rab be-âb-ı rûy-ı imâmân-ı zât-ı pâk
Eyle bu ‘Arşî haste-dilüñ hâcetin revâ (K6-24)

Bektaşiler “nazar”a önem vermiş, bakışla güzelliğin görüldüğünü, aşka ve gerçeğe onunla ulaşıldığını düşünmüşlerdir. Hatta Bektaşiler karşılındakine “siz” yerine görüşü benim gibi olan manasında “nazarım” demişlerdir. Bakışıyla insanı olgunluğa erdirmeye gücüne sahip kişiye ise *sâhib-i nazar* adını vermişlerdir (Gökbel, 2019: 662). Arşî de 62. gazelinde 12 imamın ismini saymakta ve son beyitte Hz. Ali’nin evlatlarına tabi olanların bu güce sahip olacağını, yani sâhib-nazar olacağını anlatmaktadır:

Muhammed’le ‘Alî hayrû’l-beşerdür
Hüseyn ile Hasan şeh-zâdelerdür
Ayagı toprağın Zeyne’l-‘abânûñ
Gözine çekmeyenler bî-basardur
İmâm Bâkır durur ser-tâc-ı mü’min
İmâm Ca’fer şeh-i bahr ile berdür
Velâyet burcudur Mûsî-i Kâzım
‘Alî Mûsâ Rızâ kurs-ı kamerdür
Takî vü bâ-Nakî’dür hâdî-i dîn
İmâm ‘Asker emîn-i mu‘teberdür
Muhammed Mehdi’i tahkikle bil kim
Havâric boynına tîg-i dü-serdür
Olanlar tâbi ‘-i evlâd-ı Haydar
Yakîn bil ‘Arşiyâ sâhib-nazardur (G62-1/7)

Bektaşilere göre nübüvvet Hz. Muhammet ile sona ermiş, velayet ve imamet devri başlamıştır. Hz. Ali de velayetin ilk varisi, birinci imam olmuş ve ona *şâh-ı velâyet* unvanı verilmiştir (Gökbel, 2019: 911). Arşî bu unvana *‘Alîden* redifli 228. gazelinde değinir. Velayet şahı Hz. Ali “nazar” kılrsa, ilim ve hikmet kapısı açılacaktır:

Olur ‘ilm ü hikmet kapısı güşâde
Nazar olsa şâh-ı velâyet ‘Alî’den (G228-5)

Arşî’de derin bir Hz. Ali sevgisi mevcuttur. Bu, hem şiirlerinde Hz. Ali’den bahsetmesinden hem de redif olarak Hz. Ali’nin adının ve lakabının yer aldığı redifler seçmesinden anlaşılmalıdır (1 kaside, 3 gazel ve 2 tuyuğ). 205. gazeli, yine Hz. Ali’ye muhabbetini, ona bağlılığını anlattığı bir gazeldir ve şair *‘Alîyem* redifini kullanmıştır. “Hz. Ali’den başkasına iltica etmem, onun kapısının kuluyum.” demekle birlikte Hz. Muhammet’e ve onun ailesine sevgisini dile getirmeyi de ihmal etmez. Kendisini peygamberin muhibbi şeklinde tanımlar. *Muhib* kavramı ise Bektaşilikte tarikata yeni giren kişileri tanımlamada kullanılan bir kelimedir. Aşıklıktan sonra gelir. Ondan sonraki basamaklar ise dervişlik, babalık ve halifeliktir:

‘Alî’den gayre kılmam ilticâ ben
Gedâ-yı bâb-ı ihsân-ı ‘Alî’yem (G205-4)
Muhibb-i hânedân-ı Mustafâ’yam
Du ‘â-gûy u senâ-hân-ı ‘Alî’yem (G205-6)
Hz. Ali şairi himaye ederse, şairin gönlü muradına erecektir:
Bulur dil murâdın olur şâd u handân
Eger olsa ‘Arşî himâyet ‘Alî’den (G228-7)

Hurûfiler için 32 sayısı mühimdir ve Arşî’nin şiirinde bu belirgin bir şekilde kendini gösterir. Şair bir gazelinde bu sayıyı “sî vü dü” şeklinde redif olarak kullanır, Hurûflik inancına göre 32 sayısının özelliklerini sayar ve makta beytinde bu sayıyı Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikar’a benzetir:

Kırmaga Ye'cûc-ı küfr ü şirki hakdan 'Arşîya
Zü'l-fekâr-ı Haydar-ı kişver-güşâdur sî vü dü (G253-9)

Hz. Ali ve ondan sonraki dönemlerde yaşanan kötü olaylarla bağlantılı olarak kimi Bektaşî grupları kendilerinden olmayanlara *Mervan*, *Yezid*, *Haricî*, *havaric* demişlerdir. *Yuf* kelimesini redif şeklinde tercih ettiği gazelinde Arşî; âl-i abâ düşmanlarını, Yezid evlatlarını, Haricîleri, Mervanîleri ayıplar, onlara nefretini dile getirir:

Kasd-ı âl-i Mustafa iden Yezîd evlâdınıñ
İbtidâsına meyânına ser-encâmına yuf
Kâtil-i nefis-i Hüseyin olup Hudâ-cûyam diyen
Hâricî cumhûrınıñ sa'y ile ikdâmına yuf
Kimisi şeyh kimi vâ'iz kimisi müctehid
Tâbi'-i Mervâniyânuñ cümle aksâmına yuf (G150-2/4)
'Arşiyâ âl-i Resûli sevmeyen müşriklerin
Devlet ü mansûbına ta'zîm ü ikrarına yuf (G150-9)

Şair tuyuğlarında (8 ve 9. tuyuğlar) Hz. Muhammet'in üstün niteliklerini aktarır. Hz. Muhammet'i över, onun insanlığa yol göstericiliğinden bahseder. Devamında ise sırasıyla 12 imam için (Hz. Ali için 3) tuyuğ söyler. Bu şiirlerin bitiminde ise "12 imamın kuluyum/ Ezelden beri Haydarîyim, Haydarî" diyerek başladığı tuyuğları yazar. Kutbüddin Haydar'ın kurucusu olduğu Haydariyye, müritleri genellikle rint ve kalendermeşrep kişilerden oluşan XII. yüzyılın en faal tarikatlarındandır. Haydarî dervişlerinin kulak, bilek, boyun ve ayaklarına halka taktıkları; yersiz yurtsuz bu dervişlerin yalınayak dolaştıkları, keçeden bir aba ve başlarına keçe külah giydikleri belirtilmektedir. Ayrıca Kutbüddin Haydar, *Velâyet-nâme*'de Hacı Bektaş Veli ile yakın ilişki içerisinde gösterilir (Gökbel, 2019: 376-377):

On iki masûm-ı pâkûñ kulyam
Kapusında cân ile mebzûliyem
Hânedânun hâsıl u mahsûliyem
Her mevâlî-meşrebüñ makbûliyem
Tâ ezelden Haydarî'yem Haydarî
Dîde-i a'dânuñ oldum hançeri
Olalı âl-i Resûlün çâkeri
Olmışam hüzn ü melâletden beri (25-26. Tuyuğlar)

Bektaşîliğin temel doğmalarından biri, Hz. Ali'nin Tanrının yeryüzündeki tezahürü olduğudur. Buna kanıt olarak Kırklar Meclisi hikâyesi gösterilir. Ayrıca Bektaşîlerin daire olup dönmeye başlama ayını de bu hikâyenin bir nevi yeniden canlandırılmasıdır (Jong, 2005: 271). "Tasavvuf" redifli gazelinde hırka ve seccadeyle şeyh geçinenleri, halka oluşturup dönenleri eleştiren şair, cemlerde halka şeklinde oturulup "halka niyazı" oluşturulan ritüele gönderme yapar. O, "Raks etmenin adını halka-i tevhid koymuşlar." der:

Raks itmenüñ adını komış halka-i tevhid
Cühhâli dolandurmaga dülâb-ı tasavvuf
Seccâdesi taklîd iledür hırkası tezvîr
Şeyh ile düzülmiş kamu esbâb-ı tasavvuf (G148-8/9)

Kalender, dünya ile alakasını kesip Allah' yönelen kişilere denilmektedir. Kalenderiye tarikatına mensup olanların yanı sıra Bektaşîlerde de derviş olmaya karar veren; fakat törenle taç

giydirilmeyen, tekkede hizmet edenlere de bu isim verilmektedir. En belirgin özellikleri ise laubali, lakayt, fakir olmaları, başı açık gezmeleri, yünden dokunmuş giysiler giymeleridir (Gökbel, 2019: 462-463). Arşî de mistik bir anlatım için kalender kavramına yer vermiştir. 180 ve 181. sıradaki gazellerinde *kalender ol kalender ol* kelime grubunu redif şeklinde kullanmış; dünyaya aldanmamak, Allah'ı zikretmek, ona şükretmek gerektiğini vurgulamıştır. İnsanın nefisinden sıyrılması, kendini bilmesi, esmanın sırrından haber alması kalender olmasıyla ilişkilidir:

Kitâbuñ gel okı kendüñ sıfâtı'llâha tebdil it

Haber al sırr-ı esmâdan kalender ol kalender ol (G181-2)

Dünyaya değer vermeyip Allah'a yönelen, gönlü temiz kimse; sayıları yedi, yetmiş ya da kırk olan evliya zümresi, eskiden bazı gezgin dervişlere verilen isim gibi farklı tanımları bulunan *abdal* kelimesinin tasavvufî manası; belli bir mertebeye ulaşmış, tasavvuf bilgisiyle insanlara rehberlik edebilecek yetkinlikte olan kişidir. Bektaşî şairler şiirlerinde abdalları; ayağı çıplak, başları açık, sırtında abası olan, vücudunda zülfikâr ya da yılan biçiminde dövmesi bulunan kişiler şeklinde aktarır. Onlar, Hacı Bektaş'ı büyük bir veli olarak görür, Hz. Ali'yi şahları sayarlar. Abdallar, dünya üzerindeki her yeri dergâhları olarak benimserler (Uğur, 2020: 100-101). Arşî şiirinde abdal kavramına yer vererek gönlün tecerrüt ve gam tekkesini mekân kıldığını söyler. Abdal kelimesinin anlamlarıyla ilişkili olarak şairin; Allah'a yönelme, dünyevî şeylerden kendini uzaklaştırma, bir dergâh ya da mürşide bağlanma anlamını taşıyan *tecerrüd* kelimesini seçmesi bu noktada dikkat çekicidir. Ayrıca bu kelime Bektaşîlikteki mücerretlik (bekârlık) geleneğini de hatırlatır:

Tecerrüd tekyesin kıldum gönül abdâlına mesken

Libâs-ı dünye-i dün-ı denîden ictinâb eyledüm (G215-3)

Abdâl-veş dil ü cân bu tekye-gâh-ı gamda

Esrâr-ı la'l-i yâra hayrân olur kalur mı (G301-5)

Çile, çille, çilâ; dervişlerin kırk gün kırk gece tenhaya çekilip beden ve düşünce ile ibadet ettiği bir perhiz ve nefis mücadelesidir. Mürşit, çile çekecek dervişi çile evine götürür. Bu ev, hücre biçimindedir. Burada dervişler ölmeden önce ölür, sıkıntı ve vesveseden kurtulup aydınlığa çıkar (Gökbel, 2019: 193-194). Arşî aşağıdaki beyitte, bu çileyi çektiğini ve insan olmanın bilincine ererek ahlakının tamamlandığını söyler:

Çekdüm yedi kırk çille ol beyt-i mukaddesde

Tekmil idüp ahlâkum insân oluban geldüm (G192-6)

Bektaşîlerin belli vakitlerde söylemiş oldukları ayet, hadis ya da ermişlerin sözlerinden oluşan yakarış ve dualara *vird* denilmektedir. Bektaşî şiirinde vird'in çoğulu evrâdla genellikle "Lâ-fetâ illâ 'Alî lâ-seyfe illâ Zü'l-fekâr" lafzı kastedilmektedir (Uğur, 2020: 280). Şaire göre Hz. Ali'nin menkıbelerini okumak *vird* kabul edilir ve okuyana Hz. Muhammet şefaathçi olacaktır:

Vird it dilünde menkabet-i âl-i Haydar'ı

Ahmed şefi' ola sana tâ rûz-ı mâ-cezâ (K6-23)

çehâr-yâr, çâr-yâr, çihâr-yâr; dört halife Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ali için yazılan şiirlere verilen isimdir. Arşî, bu türden yazdığı bir müseddesde yer vermiş, nakarat beytinde de peygamberin dört yârini, soyunu, ashabını sevmeyenleri "Râfîzî" şeklinde nitelendirmiştir. Râfîzî ise, başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk imamilere, daha sonra bütün Şiilere ve bazı Batını gruplara (Öz, 2007: 396) verilen bir addır:

Râfîzî'dür sevmeyen dört yârini peygamberüñ

Âlini ashâbını ebrârını peygamberüñ

Yukarıda verilen Bektaşilik inanışındaki hususlarla birlikte Arşî'nin şiirlerinde Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş Velî ve onun düşüncesinin izleri de görülmektedir. Hacı Bektaş Velî, Rum abdallarının pîri, Diyâr-ı Rûm'un (Anadolu) büyük evliyalarındandır. Asıl adı "Bektaş" olup, gençliğinde gösterdiği bir kerametten ötürü ondan "Hacı Bektaş" şeklinde bahsedilir. Hayatı ile bilgiler *Velâyet-nâme*'de yer alan menkıbevî bilgiler doğrultusundadır (Çetinkaya, 1999: 345-346). Doğumu ve ölümü ile ilgili bir tarih bulunmaz; fakat Hacı Bektaş İlçesi Kütüphanesi'ndeki bir yazmada 63 yıl yaşadığı, 1209'da Nişabur'da doğup 1270'de Suluca Karahöyük'te öldüğü kaydedilmiştir. *Velâyet-nâme*'ye göre o, mücerred göçmüş, çocuğu olmamıştır. Eserleri ise; *Besmele Şerhi*, *Fatiha Suresi Tefsiri*, *Makâlât*, *Kitabü'l-Feva'id*, *Makâlât-ı Gaybiyye* ve *Kelimât-ı Ayniyye*, *Şathiyyât*, *Nasihâtler*'dir (Güzel, 2009: 29).

Asıl şöhreti vefatından sonra kazanan Hacı Bektaş Velî'nin *Velâyet-nâme*'deki en belirgin özelliği, on iki imam soyuna nisbet edilmesi, yani peygamber soyuna mensup bir seyyid olmasıdır (Ocak, 1996: 455-458). O, Anadolu'da yaptığı hizmetlerle; Kur'an-ı Kerim ve hadislerin ışığında Türkleri birlik-beraberlik ülküsü etrafında toplamaya, bütünleştirmeye, eğitmeye çalışan bir mutasavvıf ve toplum önderidir (Güzel, 2009: 29). Ahmet Yesevî'nin *dört kapı* (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) anlayışını benimseyerek, Anadolu'ya geçtikten sonra bu dört kapının her birine onar makam ekleyip kırk makam doktrinini oluşturmuştur. Balım Sultan'la da öğretisi yayılmış ve şekillenmiş; bu öğretiyi benimseyen, onun yolundan gidenler de "Bektaşilik" kurumunu oluşturarak Mısır'dan Balkanlar'a kadar geniş bir alana inançlarını yaymışlardır (Güzel, 2009: 40).

Arşî Divanı'nda, Hurûfilik ve Bektaşiliğin düşünce ve inançları ön planda olan başlıklardır. Bu anlayışlar, şairin şiirlerinde bazen ayırt edilemeyecek kadar aynileşebilmektedir. Mesela; Hacı Bektaş Velî'de, kendini bilmek ile ilgili hadis (*Men arefe nefsehu fekad arefe rabbahu* "Kendini bilen kuşkusuz Rabbini de bilir") sıkça kullanılmaktadır. Kendi nefsinin, idrak eden insanın Allah'ın zatını da idrak edebileceğinin anlaşıldığı bu hadis, *vahdet-i vücud* görüşü içerisinde ele alınmaktadır (Güzel, 2009: 35). Vahdet düşüncesine dayanan Hurûfilik'in amacı da, her varlıkta ve İslam'ın sınırına giren her şeyde 28 ve 32 harfin alametlerini ortaya çıkarmak, tüm mevcudatta bu harfleri müşahade etmektir (Usluer, 2009: 126). Arşî'nin aşağıdaki beyti bu manayı taşımakta; şair, Hz. Ali'nin bu hadisi beyan ettiğini vurgulamaktadır:

Nefsin bilendür Rabbini idrâk idenler şüphesüz
Böyle beyân itdi bize mîr-i 'Arab şâh-ı Necef (G149-12)

Kahraman'ın (1989: 390) şairin divanı üzerine hazırladığı çalışmasında 308. sırada yer alan gazeli ise Hacı Bektaş Velî'den bahsedilen bir şiirdir. 5 beyitten oluşan bu gazelde *mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün* vezni kullanılmıştır. Gazel ve günümüz Türkçesine çevrilmiş hâli şöyledir:

Mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün

Külâh-ı Hâcî Bektâş-ı Velî'yi
Geyen idrâk eder sırr-ı 'Alî'yi

Hacı Bektaş-ı Velî'nin külahını giyen (kimse), Hz. Ali'nin sırrını idrak eder.

Olur âyîne-i kalbi musaffâ
Derûnında bulur nûr-ı celîyi

(Onun) Kalp aynası temizlenmiş olur, gönlünde parlak nurunu bulur.

Geyüp kisvet sücûd itdükde añlar
Ezelden söylenen *kâlû belâyı*

(O) Kisvet giyip secde ettiğinde, ezelden beri söylenen "Kâlû belâ"yı anlar.

Görür ol kisvet-i hünkâra lâyık
Hiredmend-i tarikat her velîyi

(O), Tarikatın akıllısı her veliyi, o hünkârın (Hacı Bektaş Velî'nin) kisvetine layık görür.

Olur tâbî' tarîk-i evliyâya
Sevenler 'Arşiyâ âl-i 'Alî'yi

Ey Arşî! Hz. Ali'nin ailesini sevenler, evliyanın yoluna tabi olur.

Şair gazeline “Hacı Bektaş Velî’nin külâhını giyen (kimse), Hz. Ali’nin sırrını idrak eder.” diyerek başlar. Burada Bektaşîlikteki taç giyme (derviş olma) merasimine bir gönderme yapar. Bektaşîlikte mühim bir yere sahip tacın içinin sır, dışının nur olduğu söylenmektedir. Rivayete göre taç, cennette nurdan bir sandıktadır ve onu Cebraîl Hz. Muhammet’e getirir ve giydiren. Hz. Peygamber daha sonra bu tacı Hz. Ali’ye verir. Taç, yüzyıllar içinde devrederek Ahmed Yesevî’ye ulaşır. Hacı Bektaş Velî zuhur edip ona irşat olunca bu taç, hırka ve seccade gibi eşyalar ona teslim edilir (Maden, 2011: 68). Ayrıca Hz. Muhammet’in Hz. Ali’ye sırrını söylemesi, onun da kimseye söylemeyip kuyuya aktarmasıyla bağlantılı olarak toplumdaki algı, Bektaşîlerin ser verip sır vermedikleri yönündedir. Sırların öğrenilmesi ise pir vasıtasıyla. Bir mürşit gözetiminde dört kapı ve kırk makamı idrak eden insan, kademe kademe sırlara erişir (Gökbel, 2019: 132). Dört ervah geçilip bunların yerini ruhi safi (saf ruh) aldığında, mükemmel insan (insan-ı kâmil) mertebesine ulaşılır (Jong, 2005: 272). Şairin ikinci beyitte bahsettiği kalp aynasının temizlenmesi olayı, bu durumu işaret etmektedir.

Şairin üçüncü beyitte bahsettiği kisvet (kisve) ise belli aşamaya gelen kişiye dervişler tarafından giydirilen özel bir giysidir. Kisve giyildiği vakit derviş olunur. Şaire göre kisve giydikten sonra secde edilmesi, gelinen makamı ya da o makamın temsil ettiği şeyi kutsamak için yapılmaktadır. Ayrıca Bektaşîlerde, Hacı Bektaş Velî’nin Hz. Ali’nin başka bir kisveye bürünmüş hâli olduğu yönünde bir inanç vardır. Hz. Ali, Hacı Bektaş Velî’de zuhur eden tanrısal ışığın kaynağıdır (Jong, 2005: 273-284).

Beytin devamında şiir geleneğinde önemli bir mihrak olan “Bezm-i Elest, Bezm-i Ezel”e yer veren Arşî, Allah ile insan ruhları arasında ezelde yapıldığına inanılan toplantıda geçen “Elestü bi-Rabbiküm? (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)” ve “Kâlû belâ (Evet, dediler.)” ifadelerine atıfta bulunur. O, dervişlik makamına ulaşıldığında Allah ile beraber olunacağı iddiasını dile getirir. Çünkü bazı mutasavvıflara göre insan, Allah’tan bir parça olup ezelde onunla bir bütündür (Şentürk, 2020: 125-126). Belli mertebeleri geçip rûştünü ispat ederek kisve giyen derviş, ezelden beri söylenen bu sözlerin manasını anlayacaktır.

Tarikat; Bektaşîliğin kurallarını, ilkelerini ve törenlerini öğrenme, hak yolu bulma, inanç yolu, manevi yol anlamlarını taşır (Gökbel, 2019: 851). *Hünkâr* ise Hacı Bektaş Velî’nin lakabıdır ve onun manevî liderliğine işaret eder. Şair dördüncü beyitte aslında “postluk” kavramına değinir. Bektaşîlikte on iki post (makam) geleneği bulunmaktadır. Bu postlardan ilki, pîr postudur ve Hacı Bektaş Velî’yi temsil eder. İkincisi Hz. Muhammet’i temsil eden mürşid postu, üçüncüsü ise Hz. Ali’nin temsil ettiği rehber postudur. Ayrıca postlar; on iki imam, büyük peygamberler ve büyük Bektaşî evliyasına izâfe olunmaktadır. *Tâlîp* adı verilen tarikata girmek isteyen aday, rehber gözetiminde hazır hâle getirilir ve ikrar ayininden sonra tarikata katılır (Ocak, 1992: 373-379). Arşî’ye göre tarikatın piri, bu yola talip herkesi Hacı Bektaş Velî’nin makamına layık biri olarak görmelidir. Bektaşîler arasında yaygın olan “Cümlemiz de veliyiz.” inanışına atıfta bulunulan beyitte, tarikat mensuplarının samimi inançlarıyla velilik niteliklerine sahip olduğu belirtilir. Makta beytinde ise şair, Hz. Ali ve ailesini seven kişilerin velilerin yoluna tabi olacağını, o yoldan gidip insan-ı kâmil mertebesine varacağını dile getirir. Tarikatın bütünleştirici yönüne vurgu yapar.

SONUÇ

16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başında yaşamış olan Arşî, Hurûfî bir şair olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni ise Hurûfîlik inanışına mensubiyetini birçok beyitte dile getirmesidir. Hurûfîlik, varlığın temel sırrını Arap alfabesinin 28, Fars alfabesinin 32 harfine dayandıran felsefi, mistik bir akımdır. Harfler, tüm varlığın mayasındadır. Ayrıca harflere bakarak tüm mevcudat görülebilir. Vahdet düşüncesine dayanmakla birlikte Hurûfîliğin amacı, her varlıkta ve İslam’ın sınırına giren her şeyde 28 ve 32 harfin alametlerini ortaya çıkarmak, tüm mevcudatta bu harfleri müşahede etmektir.

Şairin şiirleri incelendiğinde, Hurûfilik dışında, özellikle Bektaşî düşünceye dair unsurların fazlalığı dikkat çekmektedir. O; mesnevi, kaside, gazel, tuyuğ nazım şekillerini kullanarak, Bektaşî şiirinde de rastlanılan, *na't*, *medet-nâme*, *düvâz-deh* türlerinde Hz. Peygamber, Hz. Ali, on iki imam ve Hacı Bektaş Velî sevgisini dile getiren şiirler kaleme almıştır.

Arşî'ye göre hak peygamber, Hz. Muhammet'tir. O, şiirlerinde Hz. Muhammet'in mucizelerinden, üstün vasıflarından birçok yerde bahsederken *âl-i Muhammed* kavramına da değinir. Bununla birlikte divanında Bektaşî kültüründe sıkça görülen Hz. Ali şiirlerine rastlanır. Özellikle Hz. Ali'nin adını redif şeklinde kullandığı şiirler bu noktada önemlidir.

Bektaşî görüşte, Hz. Muhammet'in hakikatlere dair gizli bilgisi Hz. Ali'ye miras kalmış ve İslam'ın gerçek mesajını aktaracak kişi Hz. Ali olmuştur. Bu da nas yoluyla aktarılacak imamlık kurumunu oluşturmuştur. Şairin şiirlerine bakıldığında bu görüşün yansımaları belirgin bir şekilde kendini gösterir. O, şiirlerine Hz. Muhammet ile başlayıp sırasıyla on iki imam inancında adları geçen Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammet Bakır, Cafer-i Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammet Taki, Ali Naki, Hasan Askeri ve Mehdi'nin ismini verir. Şair, bu isimlerin sıralamasına riayet etmekle birlikte bazı beyitlerde Mehdi olarak Fazlullah Hurûfî'yi işaret eder.

Bütünleştirici bir muhabbete sahip olan şair, dört halife için *çehâr-yâr* türünde bir şiir de yazmıştır. Burada Hz. Muhammet ve ashabına kötü davranıp onlara sevgi beslemeyenleri eleştirir. Ayrıca "Yuf" kelimesini redif şeklinde tercih ettiği gazelinde Arşî; âl-i abâ düşmanlarını, Yezid evlatlarını, Haricîleri, Mervanîleri ayıplar, onlara nefretini dile getirir. *Mervan*, *Yezid*, *Haricî*, *havaric* vd. kelimeler ise Hz. Ali ve ondan sonraki dönemlerde yaşanan kötü olaylarla bağlantılı olarak seçilen kavramlardır.

Bektaşîliğe dair hususlarla birlikte Arşî'nin şiirlerinde Bektaşîliğin kurucusu Hacı Bektaş Velî ve onun düşüncesinin izleri de görülmektedir. Örneğin; Hacı Bektaş Velî'de sıkça rastlanılan kendini bilmek ile ilgili olan ve *vahdet-i vücud* görüşü içerisinde değerlendirilen hadisin (Kendini bilen kuşkusuz Rabbini de bilir.) mana yoluyla kullanımı, Arşî'nin şiirinde de karşımıza çıkar. Şairin bir gazeli de Hacı Bektaş Velî'den bahsettiği bir şiirdir. Bu gazelde şair, Hacı Bektaş Velî ve onun makamından, Bektaşîlikteki derviş olma merasiminden bahsederek tarikatın birleştirici yönüne vurgu yapar.

Bu çalışma göstermektedir ki Şîî, Sünnî ya da sofu olmadığını söyleyip kendini Hurûfî şeklinde tanımlayan Arşî, ya Bektaşî bir çevrede yaşamış ve Bektaşîlerle etkileşimde bulunmuş ya da bir dönem Bektaşîliğe mensup olmuştur. Bu durum şiirlerinde net bir şekilde ifade edilmese de şairin Bektaşîliğe dair bilgisinin varlığı ve bunu şiirine yansıttığı görülür. Çalışma doğrultusunda Arşî Divanı'nda Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Velî ile ilgili yapılan tespitler, şairi ve şiirini anlamaya yardımcı olmakta ve bu konuda yapılacak çalışmalar için literatüre katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslan, M. (2019). *Arşî Divanında Hurûfîlik*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Ballı, H. H. (2010). *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bölükbaşı, R. T. (2015). Hurûfî şâiri Arşî. *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri (haz. Abdullah Uçman)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 397-400.
- Çetinkaya, B. A. (1999). Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 345-356.
- Daftary, F. (2005). Klasik İsmailî İnancında Hz. Ali'nin Yeri, *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali (Haz. A. Yaşar Ocak)*, Ankara: TTK Yay., 53-75.
- Gölpınarlı, A. (1973). *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara: TTK Basımevi.
- Güzel, A. (2009). Hacı Bektaş Veli'nin Tarihi Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri. III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Üsküp.
- Jong, F. (2005). Bektaşîlikte İkonografi: Dinî Kıyafetlerde, Ayinlerde Kullanılan Eşyalarda ve Resim Sanatında Sembolizm ve Temalar Üzerine Bir İnceleme, *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali (Haz. A. Yaşar Ocak)*, Ankara: TTK Yay., 265-296.
- Kahraman, B. (1989). *Arşî Divanı'nın Tenkitli Metni I-II*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Karahüseyin, S. (2018). Alevî-Bektaşî Klasiklerinde Hurufî Etkinin Varlığı Meselesi: Şeyh Safî Buyruğu Örneği. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, 883-908.
- Kartal, A. (2001). Bektaşîlik, *Türk Dünyası Edebiyat Terimleri ve Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü I*, Ankara: AKM Yay., 393-395.
- Köprülü, M. F. (2011). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yay.
- Maden, F. (2011). Bektaşîlikte Giysi ve Sembol Olarak Tâc, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65-84.
- Melikoff, İ. (2005). Bektaşî-Alevilerde Ali'nin Tanrılaştırılması, *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali (Haz. A. Yaşar Ocak)*, Ankara: TTK Yay., 77-98.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşîlik, *TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 5, ss. 373-379)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- (1996). Hacı Bektaş-ı Veli, *TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 14, ss. 455-458)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öz, M. (2007). Râfizîler, *TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 34, ss. 396-397)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 4*, İstanbul: DBY Yay.
- Uğur, A. (2020). *Klasik Türk Edebiyatında Bektaşîlik*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yay.
- Usluer, F. (2009). *Hurûfîlik*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- Vicdânî, M. S. (2016). *Hurûfîlik ve Bektaşîlik Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar? (Haz. İsmail Güleç)*, İstanbul: İz Yay.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The aim of this study is to determine the aspects of Bektashism and Hacı Bektaş Veli in the poems of Arşî, who lived at the end of the 16th century and the beginning of the 17th century and is described as a Hurufî poet, and to reveal the poet's views on Bektashism.

Methodology

In this study; the only known work of Arşî, his Divan, was scanned in terms of concepts related to the subject and poetry samples were selected to reflect the poet's view of Bektashism. However, the poet's gazel for Hacı Bektaş Veli has been studied in the context of both Hacı Bektaş Veli and Bektashism.

Findings

Arşî is described as a Hurûfî poet. The reason for this is that he expresses his belonging to the Hurufism belief in many couplets. Hurufism is; It is a philosophical and mystical movement that bases the basic secret of existence on 28 letters of the Arabic alphabet and 32 letters of the Persian alphabet. The letters are in the leaven of the whole being and therefore must be clearly visible. At the same time, by looking at the letters, the entire existence can be seen. In short; although it is based on the idea of unity, the aim of Hurufism is to reveal the signs of 28 and 32 letters in every being and everything that falls within the borders of Islam, and to observe these letters in all beings. When the poet's poems are examined, apart from Hurufism, the excess of elements related to Bektashi thought draws attention. He; By using mesnevi, kaside, gazel, tuyug verse forms, wrote poems expressing his love for Hz. Muhammet, Hz. Ali, twelve imams and Hacı Bektaş Veli.

According to Arshi, the Prophet of God, is Hz. Muhammet. He mentions the miracles and superior qualities of Muhammet in many places. With this; he also mentions the concept of al-i Muhammet in his poems, and in his Divan, Hz. Ali's poems can be found. Especially the poems in which Hz. Ali uses his name as redif are important at this point. Poet; with his names and attributes such as Murtaza, Şah-i Velayet, Şah-i Necef, Şah-i Merdan, Haydar. He mentions Hz. Ali and touches on his relation with concepts such as düldül and Zülfikar.

In the Bektashi view; Hz. Ali and his descendants have special religious authority given to some people. Hz. Muhammad's secret knowledge of the truth. The person who inherited Ali and who will convey the true message of Islam is Hz. Ali. This was transferred through nas and formed the institution of imamate. When we look at the poems of the poet, this view, that is, the understanding of 12 imams, is also encountered. He wrote his poems to beginning with Hz. Muhammet and mentioned in the belief of twelve imams, Hz. Ali, Hz. Hassan, Hz. Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammet Bakır, Cafer-i Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammet Taki, Ali Naki, Hasan Asker and Mahdi. While the poet complies with the order of these names, in some couplets he shows Fazlullah Hurûfî as the Mahdi.

The poet, who has an integrative love; He wrote a poem in the type of chehar-yâr for four caliphs. Here Hz. He also criticizes those who treat Hz. Muhammad and his companions badly and do not love them. In addition, Arşî in his gazel, in which he preferred the word "Yuf" as a redif; Al-i abâ condemns his enemies, the children of Yazid, the Kharijites, the Marwanids, and expresses his hatred for them. Marwan, Yazid, Hariji, Havaric et al. the words are These are the concepts chosen in connection with the bad events experienced in Hz. Ali and the periods after him.

Along with the aspects of Bektashism, the traces of the founder of Bektashism, Hacı Bektaş Veli and his thought are also seen in Arşî's poems. The use of the hadith (who knows himself, undoubtedly)

knows his God), which is related to self-knowledge and evaluated in the view of unity of existence, which is frequently encountered in Hacı Bektaş Velî, is also seen in Arşî's poetry. However, one of the poet's gazel is a poem in which he talks about Hacı Bektaş Velî. In this gazel, the poet talked about Hacı Bektaş Velî and his office, the ceremony of becoming a dervish in Bektashism; emphasized the unifying aspect of the sect.

Conclusion and Discussion

This study shows that; Arşî, who defines himself as Hurûfî, saying that he is not a Shiite, Sunni or pious, either lived in a Bektashi environment and interacted with Bektashis or was a member of Bektashism for a while. Although this situation is not clearly expressed in his poems, it has been seen that the poet's knowledge of Bektashism is present and that he reflects this to his poetry. In line with the study, the determinations made about Bektashism and Hacı Bektaş Velî will contribute to understanding him and his poetry, and will help more comprehensive studies to be made in this sense.